

Najljepši poklon Zagrebu za njegovu 900. obljetnicu

“SUNCE” SE PONOVO PRIZEMLJILO

IVICA ŽUPAN

Svoju znakovitu i visoku obljetnicu - devetsto godina zagrebačke biskupije - Zagreb je sustavno obilježavao i proslavljao tijekom cijele 1994. godine. Potaknuti potrebama suvremena urbanog života, ali i sa željom da se u što kraćem roku nadoknade desetljeća posvemašnje zapuštenosti grada, gradski su oci ustrajavali na temeljitoj obnovi Zagrebova izgleda. Tu je, primjerice, otvaranje spomen-obilježja na Medvedgradu; zahvaljujući prirezu, koji je bio najviši u Hrvatskoj, a koji smo cijelu godinu plaćali, bila je moguća gradnja novih objekata, poboljšanje infrastrukture i komunalnog sustava, obnova brojnih gradskih perivoja, vodoskoka i ulica, primjerice uređenje pješачke zone u Bogovićevoj, Gajevoj i na Cvjetnom trgu. Zahvaljujući brojnim darovateljima, zablistala su i brojna zagrebačka pročelja, a obnovljeno je i više gradskih graditeljskih znamenitosti. Sagrađen je i trgovački centar “Importane” i uređen gradski trg nad njim, ispred hotela “Esplanade”. Visoka je obljetnica obilježena i nizom različitih kulturnih, umjetničkih i športskih priredaba. Sve su to naznake novoga grada, koji sve više postaje nalik na ostale europske prijestolnice, a koji je istodobno uspio sačuvati imidž srednjoeuropskoga grada. Tako bismo barem željeli gledati na promjene.

Tom je prigodom zagrebačka gradska veduta obogaćena i s nekoliko skulptura. Zavičajni klub Posušje darovao je Zagrebu spomenik fra Grgi Martiću, rad Mladena Mikulina; spomenik karizmatском zagrebačkom gradonačelniku Većeslavu Holjevcu, rad Zvonimira Gračana, postavljen je na križanju Slavenske avenije i Avenije Hrvatske bratske zajednice; Braća hrvatskog zmaja prigodom 90. obljetnice utemeljenja zmajskog bratstva postavila su kip Svetog Jurja, njihova zaštitnika, pred Kamenitim vratima u Radićevoj ulici - djelo austrijskih autora Andreasa Kompatschera i Arthura Windera, izrađeno početkom ovog stoljeća.

Međutim, uvjereni smo da je za velegradski imidž Zagreba i njegovu vizuru kao moderne prijestolnice neusporedivo važnije to što je na upravo temeljito

uređenom križanju Petrićeve i Bogovićeve, u najstrožem centru grada, 12. studenoga ponovno postavljena skulptura (zapravo njezina replika) “Prizemljeno sunce” suvremenoga hrvatskog kipara Ivana Kožarića (Petrinja, 1921.), jamačno najvećega našega živućeg likovnog umjetnika. Odljev u četrnaestpostotnoj brzonci te 1200 kilograma teške kugle, promjera 208 centimetara, što ga je majstorski izradila “Ljevaonica Ujević” iz Gornjeg Vrapča, platilo je zagrebačko Gradsko poglavarstvo iz proračuna namijenjena uljepšavanju Zagreba prigodom njegove obljetnice.

Iako je uništeno prije točno 23 godine, “Sunce” je postalo legendarnom skulpturom, ne samo po tome što je izuzetno i antologijsko djelo suvremene hrvatske umjetnosti nego i zato što su tijekom njezina kratka života, kada je sebi htjela pronaći mjesto u javnom prostoru grada, među pučanstvom, prolaznicima i namjernicima, prometom i okolnom arhitekturom iz različitih, povijesno vrlo udaljenih stilskih razdoblja (kao neutralan medij njihova stilskog “pomirenja”?) Zagrepčani burno i različito prihvaćali tu antologijsku skulpturu.

Iako je najveći živući hrvatski kipar i premda je ustrajno radio djela namijenjena određenim zagrebačkim prostorima, konkretnim ambijentima u kojima je htio intervenirati i dijelovima grada iz kojih je, kako često navodi, dobivao kreativne impulse, na primjer, za akciju rezanja Sljemena, kada je trebalo izrezati cijeli komad te planine (nije li on prijedlogom tog projekta zapravo preteča land-arta?), kada je u Studiju G 1963. kuglom htio ispuniti cijeli galerijski prostor, tako da za posjetitelje uopće ne bude mjesta, ili za svoju skulpturu “Nazovi je kako hoćeš” iz svibnja 1972., kojoj je jedna noga trebala biti na križanju Avenije grada Vukovara i Miramarske, a druga ispred “Zagrepčanke” na križanju Avenije grada Vukovara i Savske - Kožarić u Zagrebu nije imao mnogo sreće kada su u pitanju spomenici i skulpture u javnom prostoru. Nitko u Zagrebu, primjerice, nije prepoznao vrijednost njegove skulpture “Oblik prostora” (“to je ona skulptura s poklopcem, što simbolizira nebo i zemlju”),

ali su njezino postavljanje financirale gradske vlasti u Arandelovcu. Tako se, primjerice, prigodom uređivanja spomen-obilježja na Medvedgradu s njim nitko nije konzultirao, nije pozvan na suradnju u ostvarivanju parka skulptura koji će se, kako je bilo najavljivano, realizirati uz savski nasip, a nedavno je diskvalificiran i na natječaju za spomenik fra Grgi Martiću. Ono što sam ja radio - izjavljuje u ožujku 1994. u intervjuu Zvonku Makoviću u "Vjesniku" - nisu, zapravo bili spomenici. To su bile samo skulpture, a u nas su se one smatrale manje vrijednim djelima. Spomenici su uvijek bili na većoj cijeni. Spomenik nekome i nečemu ... Moji radovi ne prolaze valjda stoga što žiriji smatraju da su to samo skulpture, a ja opet nisam htio raditi neke kipece koji bi zadovoljavali gradske oce i druge koji donose odluke.

Jedna od odlika koje Kožarića čine velikim umjetnikom jest i to što je za svoje istupe uvijek znao pronaći pravo vrijeme i prostor, o čemu, na primjer, svjedoči njegov spomenik A.G. Matošu, koji je malne postao zaštitnikom Zagreba, neizostavnim detaljem njegove vedute i urbane prepoznatljivosti. U trenutku postavljanja "Sunca", savršena geometrijskog oblika, obojena zlatnom bojom, čime se formi pridaje metaforična vrijednost ("forma-metafora"), posjedovao je nešto neobjašnjivo - znao je kada, što i gdje treba nešto poduzeti kako bi ispipao i na svjetlo dana izvukao patologiju Zagreba.

U sklopu eksperimentalne sekcije 6. zagrebačkog salona Kožarić je "Sunce" 1971. postavio na carefoaru ispred Rektorata i HNK, na raskrižju današnjega Prilaza Đure Deželića i Frankopanske, usred "zelenog vala", na frekventnu mjestu, gdje se građanin, kamo god krenuo, mora suočiti s njim, predmnijevaću da će upravo tu izazvati Zagrepčane na reakciju, ali zacijelo ni u snu ne

Ivan Kožarić: Sunce, 1971.

sluteći da će ta kugla postati dramatičnim punktom oko kojega se mnogo toga počelo događati, da će toliko isprovocirati njegove sugrađane da će na svjetlo dana izaći bezbroj različitih i zapravo nevjerojatnih reakcija na "Sunce", koje su se kretale od obožavatelja do uništavanja, da će kugla na svjetlo dana izvući toliku patologiju Zagrepčana, čime je stvarnost Kožarićeve umjetnosti postala još kontraverznijom i ambivalentnijom. Filmski umjetnik Ivan Ladislav Galeta snimio je film o "Suncu", sačuvavši dio tih reakcija, ugrađujući poslije taj materijal u svoje filmove.

- U tom trenutku imao sam apsolutno jasnu ideju "Prizemljena sunca" - priča Kožarić. - Osmislio sam je u razgovoru s mojim nećakom arhitektom Tomislavom Kožarićem. Sve mi je bilo jasno - vrijeme njezina postavljanja, njezine dimenzije, značenje mjesta na kojem ću je postaviti ... Da mi to nije bilo jasno, ne bih ulazio u tako golem posao. Ni od čega, u neimaštini, trebalo je stvoriti dvometarsku skulpturu u fiberglasu i postaviti je na to mjesto. Imao sam strašnu potrebu da to uradim, i nitko me tada ne bi mogao odgovoriti od te namjere. Naravno, nikada ne bih mogao unaprijed predvidjeti što će sve izazvati moja djela, ali moje stvari redovito izazivaju otpor onih koji su naučeni na stalnost, nepromjenljivost, na stvari koje ništa ne govore. Moje je "Prizemljeno sunce", čini se, bilo "skinuto" u pravo vrijeme, ali i u nevrjeme, i bilo je na pravome mjestu. Golema je šteta što te reakcije nisu bile praćene i registrirane. Bilo ih je mnogo, bile su vrlo intenzivne, ponekad burne, čudne, lijepe, a bilo je i ružnih i bizarnih. Svašta su od "Sunca" radili - palili ga, udarali, polijevali bojom, kiselinama... Tadašnji mi je gradonačelnik, primjerice, podrugljivo poručivao da će mi grad izliti još desetak "Sunca".

Dolazio sam s čovjekom koji mi je iz fiberglasa pomagao izraditi "Sunce" promatrati reakciju publike. I danas se sjećam prve reakcije jednog mladića: izašao je iz "fiće" i gnjevno nogom udario u kuglu. Moj je pomoćnik odmah shvatio da se stvari neće kretati dobro po kuglu, pa je predložio da "Sunce" odmah vratimo u moje dvorište, ne shvaćajući da ono nije bilo napravljeno za atelijer, nego upravo zbog toga da izazove ono što je u tom trenutku već počelo izazivati. Znao sam da će "Sunce" iziritirati našu radničku klasu i samoupravne organe, želio sam vidjeti reakcije na nj, ali moram priznati da ni u snu nisam očekivao da će one biti tako burne i oprečne. Skulptura postavljena u drukčijem prostoru drukčije djeluje.

Bilo je i komičnih priča i komentara. Primjerice, jedna me je gospođa neozbiljnije zapitala: "Znate li što je ovo?"

Kada sam joj odgovorio da ne znam, ona mi je mrtva hladna odgovorila: "To su Dioklecijanovi podrumi!" Kada su saznale da sam ja autor "Sunca", dvije su mi djevojke prišle i priznale da su ga cijelu noć sanjale. Ljudi su oko "Sunca" znali plesati kolo, svašta se tamo, baš svašta događalo. Sjećam se, jedan je čovjek cijeli dan sjedio na klupi i buljio u "Sunce". Nakon nekoliko sati buljenja, otišao je do zgrade Rektorata, nabrao nekakve grančice i pozabadao ih u kuglu, potom dugo buljio i promatrao je tako "ukrašenu". Poslije je na strani do HNK pozabadao nove grančice i potom opet dugo buljio u nov "efekt" svojega ukrašavanja s te strane! S kuglom su se, sve u svemu, radali vrlo čudni odnosi. Ona je, poslije sam došao na tu usporedbu, proizvela takav učinak kao da sam na mravinjak bacio neki njemu stran predmet, koji sada počinje širiti neke svoje posebne vibracije, i negativne i pozitivne.

Poslije su "Sunce" počeli polijevati bojom i kiselinom, paliti, uništavati ... Paljenje "Sunca" 1971. danas se općenito drži prvim paležom umjetničkog djela u poslijeratnom Zagrebu, jednim od rijetkih ili možda čak i jedinim paležom umjetničkih i kulturnih dobara uopće u Europi od zloglasne 1933. do danas, činjenicom bez presedana u tadašnjoj hrvatskoj kulturi, ali i dokazom nesposobnosti prihvatanja takve umjetnosti u tadašnjoj našoj sredini.

Sve je, čini se, počelo tekstem u 17. broju "Studentskog lista" od 25. svibnja 1971. pod nazivom "Prosvjed predsjednika Odbora za kulturu SS (Saveza studenata, op.p.) Zagreba": "Nakon što sam prije desetak dana prošao gradom, opazio sam na Trgu maršala Tita zlatno obojenu plastičnu loptu promjera oko 2 m, zatim pred Umjetničkim paviljonom na Zrinjevcu crvenu kocku slične veličine, a u Varšavskoj ulici obojen pločnik u žuto. To je bio znak da je Šesti zagrebački salon započeo, a ova "djela" da predstavljaju najsuvremeniji pristup unutar njegovog novog programa.

Zagreb je velegrad, osebujan po svojoj povijesnoj arhitekturi, ali, nažalost, upropašten već i ranije zbog nametnute neodgovorne i neozbiljne građevinske djelatnosti.

Začuđuje da neki "umjetnici" svojataju takvu "slobodu stvaralaštva", da napadaju građanstvo sa svojim degeneričnim i histeričnim istupima i nazovi djelima za koja je važno da se postave bilo gdje, kao što je za psa važno da nađe bilo koje drvo ili kut da može dignuti nogu.

Oni ugrožavaju ne samo duhovni sklad koji postoji između građanina Zagreba i njegova životna prostora,

te stečenih navika i mira, nego i hrabro uništavaju još jedva živuće zelene površine grada (primjer crvene kocke i obojenog betonskog prstenja pred Galerijom SC).

DOK BOTANIČKI VRT MORA ISELITI POD OBRONKE ZAGREBAČKE GORE, JER POSLJEDNJE BILJE U NJEMU UGIBA ZBOG ZAGAĐENOSTI ZRAKA, NAMA SE NUDI TAKVE ZAMISLI U KOJIMA SE NARAVNO BILJE "DOSTOJNO" ZAMJENJUJE PLASTIČNIM, KOJE NE TREBA ZALIJEVATI I GNOJITI. ALI GA SE MOŽE PRATI!

Kako dugo nas budu terorizirali tzv. "hrvatski umjetnici" ovakvim neodgovornim zamislima? NIJE LI PRAVI ZLOČIN ODUZIMATI TEMELJNE VRIJEDNOSTI NAŠEG IONAKO OŠTEĆENOG ŽIVOTNOG OKRUŽJA?

Kao član Savjeta za nauku i kulturu u Zagrebu, napao sam na sjednici tog savjeta i Fonda za unapređivanje kulturnih djelatnosti zamisao o takvom proširenju Zagrebačkog salona, no, taj prosvjed i glas - protiv - nije ušao čak niti u službeni zapisnik te sjednice na kojoj je odobreno da se spomenuti program promakne u djelo.

Ivan Kožarić sa novim "Suncem", 1994.

Kakav je uopće čovjek koji u ime "slobode umjetničkog stvaralaštva" ovako drsko obeščašćuje grad i njegov stoljetni duh?

To može biti samo onaj tko nije oćutio životno bilo našega tla, tko ne zna potrebe i zahtjeve naših ljudi izloženih krivim obavijestima s područja umjetnosti i dreserskoj naravi tiska i RTV. To su ljudi koji se žele istaknuti i nametnuti diktaturom "slobodnih izraza" ili "simpatičnih protesta mladih", najbezobraznijim načinima uništiti dobru volju za život i ostatak dobre svijesti što počiva još u zdravim građanima Zagreba i njihovim gostima.

PROSVJEDUJEM STOGA I ZAHTJEVAM DA SE POZOVU NA ODGOVORNOST SVI ONI KOJI NAM TRUJU ŽIVOTNO OKRUŽJE NAMETANJEM I OSTVARIVANJEM SVOJIH ZAMISLI, ILI IH NA BILO KOJI NAČIN PODUPIRU."

Budući da ni nakon toga prosvjeda uprava Zagrebačkog salona nije reagirala i uklonila "inkriminirane" skulpture, 27. svibnja 1971. (znači, ne 1945. ili 1948., nego u doba "hrvatskog proljeća", godina sveukupna hrvatskog buđenja, najvećeg duhovnog uzleta poslije Drugoga svjetskog rata i oporavka od onoga što smo dotad preživjeli!) pokrenuta je akcija uništavanja "Sunca", da bi u noći od subote na nedjelju, 5. lipnja, bio organiziran i njegov palež. Netko ga je polio zapaljivom tekućinom i užgao šibicu.

- To je još više obznanilo tendenciju sprečavanja da umjetnost izađe iz zadanih joj konvencionalnih okvira, rezervata, da joj se onemoguću sloboda međuprostora - naglašava Kožarić.

Sprečavanje inovacijskih projekata, poput "Sunca", koji su težili radikalnoj demistifikaciji umjetnosti, ali i tješnjem odnosu umjetničkog djela sa svojim recipijentom, tada je bilo u nadležnosti administrativnog aparata efikasnijeg od Saveza studenata. On je u slučaju "Sunca" uzeo i zakonske ingerencije, koje, po prirodi stvari, nema, da jedno umjetničko djelo, nađe li se kojim slučajem tamo "gdje mu nije mjesto", jednostavno ukloni na trošak onoga koji je djelo postavio na "inkriminirani prostor". Zbog panična straha od daljih reakcija pučanstva na "Sunce", Gradski sekretarijat za komunalne poslove, građevinarstvo i saobraćaj, Odjel komunalne inspekcije, izdao je 10. lipnja 1970. rješenje po kojem mjesto na kojem se ono nalazilo njezin autor mora očistiti i dovesti u prvobitno stanje. U obrazloženju je stajalo da je Kožarić tamo kuglu postavio bez odobrenja nadležne ustanove, ali i ovo: "Isti je objekt postao meta nesavjesnih građana, koji se raznim bojama, vatrom i tekstovima izživjavaju,

polijevajući je svakojakim bojama i po njoj pišući razne sadržaje, što sve skupa nagrđuje okolinu tog ambijenta". U obrazloženju je postavljanje "Sunca" bilo poistovjećeno s postavljenjem kioska i "pokretnih naprava", za što je bilo potrebno odobrenje tog sekretarijata, čime je "Sunce" bilo izjednačeno s kakvim pečenjarskim kioskom. Ono je tom odlukom, koju je potpisao neki Mane Surla ("meni je", kaže u jednom interviewu Kožarić, "to ime "prekrasno", iz kojeg se odmah vidi da ne spada u gradsku skupštinu, da bi moglo arbitrirati koje su vrijednosti umjetnost, a koje nisu") uistinu bilo uklonjeno i zacijelo bi završilo vrlo tragično da se u ljeto 1971. u Koranskom parku skulpture u Karlovcu nije održavala manifestacija "Guliver u zemlji čudesa" koju je ostvarila zagrebačka Galerija Studentskog centra u suradnji s karlovačkim "Zorinim domom". Tako je "Sunce" svoje utočište, ne zadugo, našlo u parku na Korani. Nekoliko mjeseci poslije za mali novac kupila ga je Općina Karlovac na nagovor tadašnjega karlovačkog gradonačelnika Josipa Boljkovca. Postavljeno je ispred hotela "Korana" i tamo je stajalo sve dok ga radnici nekog građevinskog poduzeća, koje je obnavljalo hotel, zacijelo također isprovocirani njime kao i Zagrepčani, nisu uništili.

O "Suncu" i Zagrebu, zapravo o uzrocima njegove ružne sudbine, najljepše je pisao pokojni Veselko Tenžera: "Pomislite: zlatna kugla među urbanim neurastenima! Tko da ne ponori kad mu se pogled zaustavi na toj užasnoj, savršenoj ljepoti: šetajući, uvijek pomalo u ruševinama, ne podnosimo ništa mirnije i bolje od nas. Da je kojim pametnim slučajem te kugla ostala na svojem mjestu, danas bismo imali savršeni psihogram ovoga grada, svoju malu neuro-Hirošimu, slatko malo ludilo. Ni one tri božice nisu tako histerično nasrnule na mitsku jabuku kao mi na Kožarićevu zlatnu provokaciju".

"Sunce" nije "sletjelo" na svoje povijesno mjesto i bit će zanimljivo promatrati reakcije današnjih Zagrepčana na nj, s tim da je ono danas izliveno od jačeg materijala - pozlaćene bronce - i neusporedivo će se bolje moći nositi s reakcijama i "taktilnošću" svojih sugrađana. Naime, kako je kritika odavno uočila, iako je "geometrija mjera koja uvijek uspostavlja svojevrsnu distancu", sva Kožarićeva djela izložena u javnom prostoru mamila su recipijente na dodir, na prisani odnos - grub ili nježan - na premiještanje s jednog mjesta na drugi, kao što je prije nekoliko godina bio slučaj s "Kupačem" iz 1956, još jednim Kožarićevim antologijskim ostvarenjem, koji je, dok je bio postavljen (nefiksiran!) na Zrinjevcu, pored zgrade Moderne galerije, svakog jutra osvanjivao na drugom mjestu, sve dok se pritom nije teško ozlijedilo jedno dijete. Predmnijevajući sve to, kao velik i iskusan,

ali i intuitivan umjetnik, Kožarić je o svom trošku, od honorara koji je iznosio tek četvrtinu troška odljeva skulpture, dao pozlatiti "Sunce", što mu je oduzelo trećinu dobivena honorara, i zacijelo će taj trošak sveudilj snositi, jer je ono tu da bi živjelo sa svojim sugradanima (inače bi bilo u kakvu muzeju!) i među ostalim služilo i kao pokazatelj njihovih "neuro-Hirošima", kad god osjeti da je zbog "taktinosti" svojih recipijenata "Sunce" ugroženo toliko da je devastirana u njemu ostvarena kiparska ideja.

Za sada se - konac studenoga 1994. - može reći da je "Sunce" pretrpjelo bezbroj udaraca nogom, već sutradan nakon postavljanja osvanulo je išarano grafitima i izgrebano oštrim i tupim predmetima. Međutim, današnji "Sunčev" domicil bitno je drukčiji od negdanjeg - ono je postavljeno tik uz švicarski konzulat, bolje rečeno, uz stražarsku kućicu u kojoj danonoćno dežura policajac. Tim je "Sunčevim" domicilom, dakle, u velikoj mjeri spriječeno ono što je Kožarić u nama htio "ispipati" - našu patologiju i odnos prema modernoj umjetnosti. Blizina policajčeve kućice zacijelo će utjecati na to da reakcije pučanstva ne budu onoliko "tvrde" kao što su bile tijekom 1971. kada su svi "bliski susreti" sa skulpturom mogli biti anonimni i neopaženi. U tom smislu znakovito je to da gotovo i nema "intervencija" na dijelu skulpture koji se nalazi uz stražarnicu - sve su one na dijelu prema Petrićevoj. Onaj tko je željan takva dodira sa "Suncem" može ga ostvariti skriven iza njegova volumena i neopažen od policajca.

Oni koji bi možda i ovom "Suncu" nautili onako kao što su nautili kugli iz 1971. u takve pohode, pokazalo se, redovito izmile po noći - jer noćna tama skriva njihov identitet - a pokraj "Sunca" kako rekosmo, cijelu noć dežura policajac.

Summary

Ivica Župan: "The Finest Gift for Zagreb's 900th Anniversary - The "Sun" has touched ground again"

Zagreb as a metropolis and modern capital has received a new landmark: the sculpture or to be more precise, a replica of the "Grounded Sun", by the greatest living Croatian artist Ivan Kožarić (b. Petrinja 1921), which has been placed at a road crossing in a renovated area of downtown Zagreb on 12th November 1994.

One of the talents contributing to Kožarić's image as a great artist, has always been his ability to create a stir with his ideas and his works. The "Sun" has thus become a legendary sculpture not only owing to its exceptional quality, but also owing to the history of its reception. During its very short first life, placed in a very busy area amid dense traffic, on the margin of a square characterized by a mixture of architectural styles (and seeking to play the neutral role of catalyst?), it elicited strong, often violent reactions from citizens and visitors, which ranged from admiration to active protest and vandalism. Exactly 23 years ago the first "Sun" was damaged by fire, and removed, to return now in its second incarnation.

